

OTDK-dolgozat

Langer Kinga

BA

2013.

A Krisna-völgy turisztikai jelentősége

The significance of tourism in the Krisna-valley

Langer Kinga

Kézirat lezárása: 2012.04.23.

Összefoglaló

Langer Kinga, III. évfolyam (végzés éve: 2013.)

A Krisna-völgy turisztikai jelentősége

The significance of tourism in the Krisna-valley

Dolgozatom témájaként egy különleges turisztikai desztinációt választottam, a Somogyvámoson található Krisna-völgyet. A völgy területén működő Indiai Kulturális Központ és Biofarm egyedülálló keleties hangulatával, komplex turisztikai kínálatával és példamutató önellátó ökológiai működésével egyre szélesebb körben ismert.

Kutatásaim a kínálati oldal bemutatásából és a keresleti oldal kérdőíves elemzéséből, valamint a völgy Somogyvámosra gyakorolt hatásának vizsgálatából állnak össze egészé. A tényfeltárás és a mélyinterjúk alkalmával szerzett információkon kívül nagy hangsúlyt fektettem az önálló kutatásra, személyes véleményformálásra és egyedi termékfejlesztési ötletekre is.

Őszintén bízom benne, hogy dolgozatomból a Krisna-hívők érdekesnek látnak majd néhány ötletet a megvalósításra, és hogy külső szemléletmódom valamint megállapításaim hasznosak lesznek úgy a közösség, mint a hasonló témában kutató szakdolgozók, érdeklődők számára.

Abstract

Kinga Langer

III. course (year of degree: 2013.)

The significance of tourism in the Krisna-valley

A Krisna-völgy turisztikai jelentősége

I have chosen a special touristic destination for my paper, which is the Krisna-valley in Somogyvámos. The Indian Cultural Center and Organic Farm is getting more and more popular given its unique atmosphere, complex touristic offers and exemplary self-supplying organic farming throughout Hungary.

My research consisted of three main parts: the presentation of the supply, the questionnaire analysis of the demand and the research of the effects Krisna-valley made on the settlement Somogyvámos. Besides gathering valuable data in the process of research and conducting deep interviews with various actors I laid emphasis on independent research, forming personal opinion and my own ideas of product development as well.

I honestly hope, that the Krisna believers can materialize some of my suggestions. I also hope that my external approach and statements will be useful for the whole community and for other students doing research for their own papers and the general public interested in the way of life propagated in the Krisna-valley.

TARTALOMJEGYZÉK

1	BEVEZETÉS	1
1.1	ADATGYŰJTÉS.....	2
2	TUDATOS ÉLETMÓD – NAPJAINK EGYIK TENDENCIÁJA	3
2.1	A TUDATOS ÉLETMÓD ELEMEI, AZOK TURISZTIKAI MEGJELENÉSI FORMÁI	4
2.1.1	<i>Ökoturizmus, környezettudatosság.....</i>	<i>5</i>
2.1.2	<i>A Krisna vallásról általában</i>	<i>7</i>
2.1.3	<i>A Krisna vallás Magyarországon.....</i>	<i>10</i>
3	KRISNA-VÖLGY – A FENTIEK ÖTVÖZETE:	10
3.1	A KRISNA-VÖLGY TÖRTÉNETE ÉS FELÉPÍTÉSE	11
3.2	KRISNA-VÖLGY: A FOLYAMATOS ÁTALAKULÁS.....	13
3.3	GAZDÁLKODÁS A KRISNA-VÖLGYBEN.....	16
3.4	A TURIZMUS KIALAKULÁSA.....	19
3.5	TURISZTIKAI PROGRAMOK:.....	20
3.6	LÁTOGATOTTSÁG, UTAZÁSI MOTIVÁCIÓ	25
3.7	KRISNA-VÖLGY HATÁSA SOMOGYVÁMOS TELEPÜLÉSRE	28
3.8	JELLENLEGI MARKETINGTEVÉKENYSÉG.....	29
3.9	TERMÉKFEJLESZTÉSI JAVASLATOK	30
3.9.1	<i>Idegenvezetés székérháton.....</i>	<i>30</i>
3.9.2	<i>Önvezetés.....</i>	<i>31</i>
3.9.3	<i>Elefánt</i>	<i>32</i>
3.10	JÖVŐKÉP, HOSSZÚTÁVÚ CÉLOK.....	33
4	ÖSSZEGZÉS.....	34
5	IRODALOMJEGYZÉK	36
6	MELLÉKLETEK.....	37

1 Bevezetés

A turizmus mindig is változékony, könnyen formálható jelenség volt, melynek fő feladata, hogy minden újonnan felmerült igényt ki tudjon elégíteni. A turizmusban a sikeresség alapfeltétele, hogy képesek legyünk megfelelni a gyorsan változó piaci igényeknek, keresleti trendeknek, hiszen csak így őrizhetjük meg piaci pozíciónkat, illetve a turizmus versenyképességét a mai globális versenyben. A turizmus irányító szervezeteinek legfontosabb feladata, hogy támogatásokkal és rugalmas szabályozó rendszerrel biztosítsák az ágazat sikerességét és jövedelmezőségét. Fontosnak tartom, hogy a turisztikai szakemberek olyan új turisztikai termékeket alakítsanak ki, melyek hosszú távon szolgálják – a fenntarthatóság jegyében – a turizmust, és kerüljék az olyan projektek megvalósítását, melyekre a kereslet csak időszakos és szalmaláng jellegű.

Ezért is választottam témának a somogyvámosi Krisna-völgyet, hiszen ez a település több turisztikai lehetőséget ötvöz, és minden tevékenységet a fenntarthatóság és tudatosság jegyében végez. A terület különlegessége, hogy a szemléletet egy vallási meggyőződés fogja össze, a Krisna-tudat, ez a gondolkodásmód irányítja a helyi közösség gazdálkodási gyakorlatát, melynek részét képezik az ökológiai gazdálkodáson kívül, a méhészet és a tehenészet is. A völgy fő célja, hogy tevékenységén keresztül gondolkodásmódját reprezentálja a társadalom bármely érdeklődő rétege, tagja számára. Kiemelten fontosnak tartom, hogy ilyen gazdaságok ne zártan működjenek, hanem engedjenek betekintést munkájukba és tanítsák is azt, hiszen alapelveik nem csak a hívők számára követhető/követendő példák.

Az ökogazdálkodás mellett fontos megemlíteni a terület turisztikai jelentőségét, hiszen a Magyarországon látogatható indiai kultúra kis szentélye sokak számára jelent különleges vonzerőt. A turisztikai potenciállal rendelkező terület fel is ismerte a turizmus, mint látogatónövelési, bevételi forrás lehetőségét, így az utóbbi években igen nagy hangsúlyt fektet a turisztikai szolgáltatásokra is.

Témaválasztásomnál a legfőbb szempontok közé tartozott, hogy valami különleges, egyedi, nem elcsépelet témát válasszak, és hogy a kiválasztott helyszín Magyarországon (könnyen megközelíthető helyen) legyen. Ennek egyik oka, hogy jövőbeli turisztikai szakemberként számomra a legfontosabb feladat a hazai adottságokban rejlő lehetőségek mind hatékonyabb kiaknázása, a másik pedig hogy gyakorlati tapasztalatok, személyes ismeretek nélkül nem

lehet igazi egy ilyen kutatómunka, a levont következtetések és javaslatok nem lehetnének hitelesek. A Krisna-völgy sok szempontból ideális, hiszen bár több szakdolgozat is született már róla, a legtöbb ökológiai és vallási szempontból vizsgálta a völgyet, én pedig dolgozatomban egy eddig kevésbé kutatott szegmensre próbálom felhívni a figyelmet. Ilyen szempontból szerencsés a Krisna-völgy fiatal volta, hiszen még nem vizsgálták meg minden szempontból, turisztikai jelentősége, mely csak az utóbbi években lett hangsúlyos, még kevesek figyelmét keltette fel. Természetesen rövid előtörténetének és a kevés kutatásnak köszönhetően igen szerény dokumentációs anyag állt a rendelkezésemre, az információk megszerzéséhez. A munka során leginkább a személyes megkeresések, a Krisna-hívők weboldalai és az azokon található számos cikk feldolgozása segített, valamint saját kérdőíveim és kutatásaim.

A Krisna-völgy vizsgálatát választottam szakdolgozatom témájául is, hiszen szeretném részletesen feltárni a terület állapotát, lehetőségeit, valamint a turizmus hatását Somogyvámosra, a különböző szolgáltatásokat, fejlesztési célokat. Az eddigi együttműködés alatt rengeteg információt kaptam, és június-július hónapban a völgyben töltöttem majd a szakmai gyakorlatom egy részét. Ez a két hónap mindenképpen nagy segítség lesz a szakdolgozatomhoz, hiszen életvitelszerűen lent szeretnék élni a völgyben és segíteni a turisztikai teendőkben, csoportvezetésekben, különös tekintettel a búcsú szervezési hátterére.

Ez a TDK dolgozat egy előzetes tanulmány, mely ha nem is olyan összetetten mint egy szakdolgozat, de megvizsgálja a somogyvámosi Indiai Kulturális Központ és Biofarm jelenlegi helyzetét, turisztikai hatásait és szolgáltatásait, és irányt mutat a lehetséges jövőbeli fejlesztési lehetőségekhez.

1.1 Adatgyűjtés

Dolgozatom vázát a kutatások alapvető két fajtája, a primer és a szekunder információszerzés segítségével alakítottam ki.

Primer információk közül a dolgozat kialakításában nagymértékben segítettek a Krisna-völgy különböző területein dolgozó szakemberekkel, és a Krisna-hívők kommunikációs felelősével készített interjúim. Ezen információk segítettek a megírásban, hiszen az Krisna-völgy alig 20 éves történelmében még nem nagyon ismertek tudományos elemzések gazdálkodásuk és turisztikai jelentőségük feltárásáról. A település polgármester asszonyával, Dékányné Károly Mariannal szándékom ellenére sajnos nem volt lehetőségem interjút készíteni, nem tudott rám időt szakítani elfoglaltságai mellett. Remélem a szakdolgozatomhoz ezt az elmaradt

interjút is el tudom készíteni, és a megszerzett információkkal bővíthetem kutatásomat. A polgármesteri interjú helyett fontosnak találtam valami egyéb önálló felmérést készíteni, így a szakdolgozatomhoz tervezett kérdőívet a völgybe látogatásom során kitöltöttem egy turistacsoporttal és néhány egyéni látogatóval, akikkel azonos idegenvezetési programon vettünk részt. A kérdőívezés eredményeit is feldolgoztam és bevontam jelen dolgozatomba.

Szekunder kutatásaim alkalmával a könyv formában kiadott írásos források hiánya miatt a Krisna-hívők és Somogyvámos település weboldalaihoz, blogokhoz, véleményekhez és a Krisna-hívők egy-egy cikkéhez, valamint az általuk kiadott könyvekhez fordultam segítségül.

2 Tudatos életmód – napjaink egyik tendenciája

Napjaink tendenciái közé tartozik az egészséges életmód fontosságának felfedezése. A társadalom nagy része kezdte megtapasztalni a felgyorsult élet következményeit – az egészségtelen táplálkozást, a mozgás-, a sport hiányát, a hatalmas energiaigényt és a környezet kizsákmányolását, pusztítását. Ennek következtében fokozatosan alakult ki és terjedt el egy új szemlélet; a tudatos életmód. Ezen életforma (környezettudatosság, vegyszermentes-, egészséges táplálkozás) egyik fontos kulcsszava a harmónia. Harmóniában élni a minket körülvevő természettel és önmagunkkal, így minimalizálva a káros hatásokat.

Az új gondolkodásmódra reagálva a Krisna-völgyi turizmus is számos egészséges és környezetbarát csomagot, lehetőséget kezdett biztosítani az ez iránt érdeklődőknek.

Fontos látni, hogy ez az életmódváltás miért több, mint egy átlagos, néhány évig-évtizedig tartó divateikk. Az emberek kezdetben az új trend hatására elkezdtek odafigyelni önmagukra, környezetükre és megtapasztalták ezen életforma pozitívumait. Az egészséges táplálkozás bár idő- és általában költség igényesebb, de pozitív hatásai nem tagadhatóak. Az ember közérzetét javítja, ha hosszú távon egészségesen táplálkozva jelentős mennyiségű egészségügyi problémától és stressztől szabadulhat meg. A környezetbarát szemléletmód is kezdetben időigényes (szemét szétválogatása, szemetelés elkerülése, környezetünk tisztántartása), de aki áttér erre a szemléletre, annak számára ezek a szokások beépülnek a mindennapokba és természetessé, napi rutinná válnak. Így hatásuk sokkal hosszabb távú, mint egy-egy ágazat ideig-óraig való fellendülése.

Mindenképpen fontosnak tartom, hogy ezek a tendenciák minél több emberhez eljussanak, hiszen az egészséges életmód nem csupán egyéni, hanem közösségi, társadalmi érdek is.

2.1 *A tudatos életmód elemei, azok turisztikai megjelenési formái*

Mindennapjainkban egyre gyakrabban találkozunk a tudatos életmód fontosságát hirdető kurzusokkal, szemléletváltást segítő fórumokkal, ahol komplex módon változtathat az érdeklődő addig kialakult káros szokásain. A főzőtanfolyamok, előadások, melyek a fokozott testi-lelki terhelést kívánják csökkenteni, különleges figyelmet kapnak ebben a felgyorsult, stresszes világban. Az emberek mindennapjai megváltoznak, rutinná válnak a tudatos életmód elemei és akik számára ez megszokássá vált, nem kívánnak lemondani ezen szokásokról nyaralásuk ideje alatt sem. Azon személyek számára, akik a harmóniát keresik és környezettudatosak, kiemelten fontos a nyaralási desztináció választásakor az adott térség/szálláshely környezethez való illeszkedése, viszonyulása. A szálláshelyi szolgáltatók a fokozódó verseny miatt kénytelenek voltak ennek a piaci szegmensnek is kínálatot biztosítani, így jöttek létre nem csupán a környezettudatos vezetők által kialakított szálláshelyek, hanem azok a profitorientált szolgáltatók által létrehozott új típusú létesítmények is, melyek erre a megváltozott piaci keresletre kívántak reagálni. Az ilyen típusú beruházásoknak hosszú távú feladatuk is van, hiszen példamutató és nevelő szerepük nagyon fontos. Ennek köszönhető egyfajta szemléletformálás, melyet a vendégkör bizonyos része átvesz és otthon is alkalmaz kímélve a természetet. Így a szemléletből normák, a normákból pedig akár törvények is születhetnek.

Turisztikai szempontból a tudatos életmód előtérbe helyezése több turisztikai ágazatot felvirágoztatott, illetve hozott előtérbe. Létrejöttek új turisztikai termékek, ezek közé tartozik az ökoturizmus, melynek keretében beszélhetünk alkalmi, vagy elkötelezett ökoturistákról, valamint a wellness turizmus hirtelen fellendülését is részben a tudatos életmód segítette elő.

E turisztikai termékekről fontos tudni, hogy általában magasabb diszkrecionális jövedelemhez kötöttek, hiszen a környezetkímélő technikai háttér, a természetes alapanyagok, a szelektív hulladékgyűjtés, az újrahasznosított energia és a gondosan válogatott, biogazdálkodásokból származó vegyszermentes alapanyag költségét a szálláshely természetesen a tudatos, nagy igényekkel rendelkező látogatóira hárítja át. A fent leírt környezetkímélő megoldások nagy része már a szolgáltatás kialakításánál megtervezendő, így kiemelten fontos, hogy már a megvalósításnál erre nagy hangsúlyt fektessen a beruházó. A többletköltségek sok esetben jelenleg még csak magasabb szolgáltatási árak esetén

térülnek meg, jóllehet tudatosabb állami szerepvállalás és a fenntarthatósági szempontokat előtérbe helyező gazdaságpolitika révén ez a törekvés támogatható lenne.

Ugyanakkor nem mehetünk el a Krisna-völgy alapvető összetartó eleme mellett sem, ez pedig a vallás. Bár kétségtelenül a völgybe látogatók nagy többségét nem maga a vallás vonzza, hanem sokkal inkább az a komplex életmód, az a tudatos békességre és nyugalomra való törekvés, melyben a Krisna-hívők élnek. Ez az a környezeti tényezők feletti plusz, ami teljesen elvárásolja és visszacsalogatja a látogatókat. A turistaként érkezők mellett természetesen éves szinten számos – sokszor külföldről érkező – Krisna-hívő is ellátogat Somogyvámosra, ők vallási motivációval érkeznek, tehát a vallási turizmus is megtalálható a völgyben.

Az említett három turisztikai termék mellett meg kell még említeni a biogazdálkodást is, bár ez nem közvetlenül a turisztikai szektor szereplője, de közvetetten mindenképpen fontos szerepet játszik, hiszen a biogazdaság szolgáltatja az alapanyagot az ökturistáknak és a wellness szolgáltatásokat sokszor kiegészítő reformátizáció igénybevevőinek.

A Krisna-völgyben kialakulóban van egy negyedik termék is, a konferenciaturizmus. Az elmúlt pár évben több alkalommal rendeztek Somogyvámoson ökofalu találkozót, fenntarthatósági konferenciát. A völgy 2012-ben tizenegyedik alkalommal rendezte meg az ökofalu találkozót, mely eseményen a megvitatott témák közé tartoztak az közösségépítés, az ökogazdálkodás és a bio élelmiszerek beszerzése. 2011-ben Somogyvámos negyedik alkalommal rendezett konferenciát. Az rendezvény Gazdálkodj ökosan – fenntarthatósági konferencia néven jött létre és 132 résztvevője volt. Előadások, bemutatók és gyakorlati események váltották egymást a nap folyamán az ökológiai gazdálkodás témakörén belül.

Bár az ökoturizmus és a wellness nap mint nap használt fogalmak, jelentésük, tartalmuk nem mindig egyértelmű, hiszen mindkét fogalom igen komplex és különböző szervezetek különböző megközelítésből írták le fogalmi meghatározásukat. Ezért tartom fontosnak, hogy néhány fogalom mögé nézzünk, és megismerjünk bizonyos meghatározásokat.

2.1.1 Ökoturizmus, környezettudatosság

A fogalom a 80-as években kezdett kialakulni a turizmus tömegessé válásával, a környezetet érő káros hatások felismerésével. A fokozódó aggodalmak eredményeként egyre több szervezet, nemzet foglalkozott a témával. Az első komoly lépést a WTO 1999-ben Chilében tartott Közgyűlése jelentette, amikor megszületett a Turizmus Globális Etikai Kódexe. A

Kódex 3. cikkelye: „Turizmus: a fenntartható fejlődés tényezője” címet kapta, mely egyértelműen a turizmus környezetromboló hatásai elleni fellépésre buzdít.

Az ökoturizmusnak számos különböző meghatározása létezik, számomra az 1999-ben alapított Ökoklub által összegyűjtött gondolatok fejezik ki legjobban az ökoturizmus fogalmát, mely szerint: „Az Ecoclub úgy határozza meg az ökoturizmust, mint ökológikus turizmust. Másokkal ellentétben, az Ecoclub az ökoturizmusra nem úgy tekint, mint a turisztikai ipar egy szegmensére, hanem mint egy folyamatra, amely megváltoztatja az egész turizmust. Részleteiben mi úgy határozzuk meg az ökoturizmust, mint a turizmusnak az ideális állapotát, amely minimalizálja a saját környezeti hatásait; pénzügyi alapot hoz létre a környezetvédelemhez; pénzügyi alapot jelent a különböző projekteknek, ezáltal támogatja az egyenlőséget, csökkenti a szegénységet a helyi közösségekben, növeli a környezetvédelmi és kulturális tudást, valamint a kultúrák közötti megértést, mindenki számára elérhető és nyitott.”¹ Ebből is láthatjuk, hogy ez az ágazat több puszta környezetvédelemnél, hiszen kiegészül a helyi lakosok támogatásával, a terület munkaerőpiaci biztosításával, ezáltal a térség népességmegtartó hatásának növelésével és a különböző pénzügyi alapok egyensúlyban tartásával.

Az ökoturizmus lényegét megragadó fogalom a világ első ökoturizmus fejlesztési stratégiájában található, mely Ausztráliában készült és a következőképpen fogalmaz: „Ecotourism is nature-based tourism that involves education and interpretation of the natural environment and is managed to be ecologically sustainable” (Commonwealth Department of Tourism, National Ecotourism Strategy, 1994, p.3.). Vagyis az ökoturizmus egy természetközpontú turisztikai termék, mely magában foglalja a természeti környezettel kapcsolatos oktatást és értelmezést, valamint kezeli és irányítja annak ökológiai fenntarthatóságát.

Magyarországon az ökoturizmus értelmezése eltér a nemzetközi átlagtól, hajlamosak vagyunk ökoturistának gondolni minden olyan személyt, aki nyaralni a természetbe kerékpárral indul. Az ökoturizmus ennél sokkal komplexebb, egy szemléletmód, mely esetében ha az előbb említett kerékpározó szemetel és kihasználja a természetet, nem nevezhető ökoturistának. Az elkötelezett ökoturisták otthonukban egy bizonyos szempontrendszer szerint élnek, ezek az igények, melyek alapján nyaralási desztinációjukat is választják.

¹ <http://ecoclub.com/about/philosophy> és <http://hu.wikipedia.org/wiki/Ökoturizmus>,
letöltés időpontja: 2012. 04.12.

Fontos megérteni, hogy a környezettudatosság és a tudatos életmód egy folyamat, azaz kialakult életforma és nem alkalmi tevékenység. A környezet védelme, kímélete érdekében végzett cselekmények sorozata (energiatakarékosság, szelektív hulladékgyűjtés) környezettudatosságnak nevezhető, azonban ezen tevékenységek egyszeri elvégzése, még nem hordozza magában a fogalmat.

A Krisna-völgyben beszélhetünk tudatos életmódról és környezetvédelemről, hiszen az ott élő Krisna-hívők áramszolgáltatás nélkül, napelemmel világítva, kézzel mosva, szemeteket szétválogatva, a környezettel összhangban élnek.

Érdekes információ, hogy a Krisna-völgy négy másik magyarországi helyszínnel együtt tagja a Globális Ökofalu Hálózatnak, mely nemzetközi szervezet világszerte támogatja az ilyen típusú kezdeményezéseket.

2.1.2 A Krisna vallásról általában

A Krisna-völgy turizmusának elemzésébe nem mehetünk bele a névadó vallás minimális ismerete nélkül. Bár témám nem vallási, mégis pár szót kell ejtenünk a Krisna-hit kialakulásáról, származásáról és az egyház-státusz kivívásának történetéről, melyben aktualitások is találhatók. A Krisna-hit a hinduizmusból származik, ezt nagy nevű vallástörténészek bizonyítják, köztük Horváth Pál, kinek szavai szerint: „A ma összefoglalóan hinduizmusnak nevezett vallási kultúra hívei büszkén vallják, hogy hitük a mai világ legrégebben folyamatosan fennálló és legösszetettebb vallási rendszere; követőinek számát óvatos becslések is 900 millió körülre teszik. Ez a hatalmas embertömeg zárt tömbben, szinte kizárólag a történeti India határai között él, túlnyomó részben az Indiai Unió, kisebb hányadában a szomszédos országok területén. A hinduizmus klasszikus formájában etnikumhoz kötött és nem vagy alig misszionáló hit: ennek tudható be, hogy ősi földjétől távoli vidékeken csak ott bukkan fel, ahol Indiából érkezett bevándorlók élnek. Így egyike az elmúlt évezredek átveszelt klasszikus politeizmusoknak, amely bonyolult, szövevényes mitológiát, szinte kimeríthetetlen rituális gazdagságot és változatosságot, hatalmas terjedelmű szent irodalmat mondhat a magáénak” (Horváth P., 2006, p.149.). Ebből is láthatjuk, hogy a hinduizmus igen csekély területeken hódított, helyette megmaradt az Indiai-félszigetre jellemző vallásnak. Következésképpen, „India vallási kultúrája hosszú története során viszonylag csekély hatást gyakorolt a szubkontinens határain kívül élő népekre. ... A jóga, a meditáció, az ezoterikus hinduizmus missziója vagy a Krisna-hit

felbukkanása nyugaton már aligha autentikus része az eredeti hinduizmusnak, amely világvallásként is megmaradt a világ talán legnagyobb népvallásának” (Horváth P., 2006, p. 157.). Tehát a Krisna-hit a hinduizmusból származik, de a két vallás a gyökereken túl igen sok szempontban eltér egymástól.

A Krisna-vallás eredete a Krisna-hívők szerint: „A Krisna-tudat vallástörténeti szempontból a hinduizmus része. A hinduizmus gyűjtőfogalom, India azon több ezer éves vallásait foglalja magában, amelyek a védikus irodalmon (India ősi szanszkrit nyelvű szentírásain) alapulnak. A vaisnavizmus, vagyis a Visnu-, illetve Krisna-hit a hinduizmus legősibb, legismertebb és legelterjedtebb irányzata” (Tóth-Soma L. et al., 2008., p. 9.).

A hívők által különösen tisztelt személy A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada, aki 1966-ban megalapította a Krisna-hívők nemzetközi szervezetét, az ISKCON-t (International Society for Krisna Consciousness), ezen kívül a Krisna-vallás legfontosabb szentírásait is ő fordította le angol nyelvre amerikai utazása során. Ezáltal a Krisna-völgy is egy nagy, nemzetközi szervezet tagja lett és elindult „hódító” útjára a nyugati világ felé.

A Krisna vallás legfőbb jellemzői közé tartozik, hogy követői nem fogyasztanak halat, húst és tojást, vagyis lakto-vegetáriánusok, nem fogyasztanak alkoholt, nem dohányoznak és szigorú vallási szabályok szerint élnek, valamint jellegzetesen (indiai módon) öltözködnek (szári, dhóti, kurta). Két fő ismertetőjelük még, hogy a homlokukon agyaggal festett jelet hordanak (tilaka), melyek Krisna lábnyomát és a tulasi szent növény levelét jelképezik, ezt kiegészítheti a piros pötty, mely az asszonyok házas státuszát szimbolizálja. Másik külső megjelenésükre vonatkozó jellemző, hogy a férfiak hajukat egy tincs híján – mely az egy Istent jelképezi – leborotválják, mely a világi élvezetekről és ragaszkodásokról való lemondást jelképezi.

Érdekesnek tartottam az általános véleményt a Krisna-hívőkről, ezért pár környezetemben élő megkérdeztem, hogy mi jut eszébe a Krisnásokról. A legtöbb válasz a pénzgyűjtő, könyvtárú tevékenységekre utalt, amit az utcán végeznek, más a furcsa ruhájukat emelte ki, a legtöbb ember véleményében tartózkodást éreztem. Az egyetlen olyan válasz, mely abszolút pozitív kicsengésű volt, az ételosztást emelte ki, a karitatív tevékenységet, melynek a célja a szegények étellel való segítése. A Krisna-völgyről egyik „interjúalanyom” sem hallott, láthatóan megdöbbentette őket ez az információ. Így leszűrhető, hogy bár a völgy egyre szélesebb körben ismert, még mindig rengetegen nem is sejtik, hogy az Indiai Kulturális Központ és Biofarm egyáltalán létezik, és hogy ez a Krisna-hívők önfenntartó gazdálkodásának területe.

A 2012. január 1-vel életbe lépett Magyar Egyházügyi törvény igen nehéz helyzetbe hozta a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségét. Az Egyházügyi törvény módosítás 14 vallási közösséget fogadott el egyházként. A Krisna-hívők ahhoz az 50 közösséget számláló gyülekezetekhez tartoztak, akik kérelmet nyújtottak be 2011. december 19-ig egyházi státuszuk megtartása érdekében. A közösségeknek 2012. február 29-ig kellett várniuk a Magyar Országgyűlés döntésére. A Krisna-hívőknek komoly félténivalójuk volt hiszen egyházi státuszuk elvesztésével a közösség nem tarthatta volna meg a 260 hektáros somogyvámosi telket saját tulajdonaként. A döntés szerencsére pozitív volt, a Krisna-hívők megerősítést kaptak és vallásként folytathatják munkájukat, karitatív tevékenységüket és megtarthatják földjeiket.

Érdekes tény, hogy a döntésig húzódó időszakot nem csupán a több tízezer főt számláló Krisna-hívő gyülekezet aggodta végig, hanem rengeteg szimpatizáns is, akik támogatásuk jeléül aláírták a petíciót. Az aláírók száma meghaladta az 40 ezret, ami hatalmas támogatottságot jelent, ebből is látszik, hogy a vallás gyakorlóin felül számos olyan ember él Magyarországon, akik bár más valláshoz tartoznak, és a vallásba nem szándékuk belépni, de szimpatizálnak a Krisna-hívők gondolkodásmódjával, önfenntartó ökogazdálkodásukban végzett példamutató munkájukkal.

Ezt a nagymérvű támogatást jelzik az 1%-os adó felajánlások is, hiszen az egyház jóval több felajánlást kap, mint ahány hívőt számlál a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége. Ezt bizonyítja a Nemzeti Adó-és Vámhivatal honlapján letölthető 1-1%-okról beszámoló országgyűlési tájékoztatója² is, mely mellékleteiből kiderül, hogy a 2011-es évben több, mint tizennégyezer ember ajánlotta 1%-át Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének, mely összesen 93 millió forintot jelentett az egyház számára. Jelenleg Magyarországon mindössze pár ezer fő vallja magát Krisna-hívőnek, a támogatás mértékéből következtethetünk arra, hogy a szimpatizánsok köre ennél jóval nagyobb.

² http://apeh.hu/magyar_oldalak/nav/szja1_1/tajekoz/ogy_tajekoztato_2012.html,
letöltés dátuma: 2012.04. 19.

2.1.3 A Krisna vallás Magyarországon

A Krisna-hívők nem csak Somogyvámoson, hanem országszerte hoztak létre kisebb-nagyobb központokat, oktatási-, vendéglátói létesítményeket. A nagyobb központok – a Krisna-völgy mellett – Budapesten, Debrecenben és Egerben találhatók. Kisebb központból több városban is fellelhető: Kecskemét, Szeged, Szolnok, Békéscsaba, Baja, Dunaújváros, Pécs és Miskolc. A városok többségéről elmondható, hogy megyeszékhely, tehát nagyobb lakosságszámú városok, így több emberhez el tud jutni a Krisna-tudat alapja. A vidéki központokban összejövetelek, kisközösségi programok és ünnepek zajlanak.

3 Krisna-völgy – a fentiek ötvözete:

A Krisna-völgy Indiai Kulturális Központ és Biofarm Somogy megyében, a Balatontól mindössze 30 km-re fekvő Somogyvámoson található. A jó természeti adottságokkal rendelkező települést 1993-ban vásárolták meg a Krisna-hívek és kezdték felvirágoztatni. A völgy különleges példája a tudatos, egészséges életmódnak. A biogazdálkodás és a harmonikus életre való törekvés mellett ebben a közösségben megjelenik a vallás, mint fő összetartó erő. Így egészítik ki a környezetvédelem, fenntartható gazdálkodás szigorú szabályait a vallási előírások, mint például a vegetarianizmus, a természettel való harmonikus együttélés és a napi imádságok időpontjai és formái. A gazdálkodás módszertanát a helyiek nem titkolják, hanem szívesen mutatják be tevékenységüket az érdeklődőknek.

A Krisna-völgy 260 hektáros területén található biokertészet, méhészet, tehenészet a gazdasági épületekkel, iskola, kulturális bemutatóközpont, indiai szentély, vegetáriánus étterem és helyi készítésű termékeket áruló bolt is. Az ökológiai és turisztikai vonzerő mellett mindazok számára is kikapcsolódást jelent a Krisna-völgy, akik csupán pihenésre vágnak, hiszen a területén található dísztavak, arborétum, rétek és ligetek több száz madár és állatfajnak adnak otthont. A környezet nyugalma és a falu magával ragadó hangulata hamar lebilincseli az odalátogatót.

A Krisna-hívők hamar felfedezték területük turisztikai potenciálját és nyitottak az érdeklődők felé. Ennek is köszönhető, hogy a honlapjukon is kiemelt helyen olvashatóak a különböző turisztikai szolgáltatások, melyeket egész évben biztosítanak az érdeklődők számára. A látogatók az év minden napján 10 és 17 óra között tekinthetik meg a völgy látványosságait és a gazdálkodás gyakorlatát egyéni séta vagy vezetett csoportos túra keretében. A másfél-két órás séta a recepció épületétől gyönyörű természeti környezetben tart a szentélyig, mely után

a megfáradt látogató felpezsdítheti magát egy rózsavizes limonádéval, vagy más különleges itallal, és fogyaszthat a vegetáriánus konyha ínycsiklandó alkotásaiból a helyiek által üzemeltetett vendéglátó egységben (Govinda Étterem).

A Krisna-völgyben tehát több turisztikai termék is igénybevehető, ezek közé tartoznak a vallási turizmus, az ökoturizmus, a fesztiválturizmus, és a wellness turizmus, ami bár furcsán hangzik, hiszen a wellness és a Krisna-völgy igen távolinak tűnik egymástól, de jobban megvizsgálva a jóga, a vegetáriánus étkezés és a testi-lelki felfrissülés, gyönyörű környezetben való időtöltés mégis a wellness turizmus részeit képezik. Ez a komplexitás is segíti a völgyet abban, hogy széles körben vonzó turisztikai desztinációvá váljon. Hiszen egyre többen ismerik meg a Krisna-völgy történetét, keresik meg a szolgáltatásait, válnak visszatérő vendéggé és hirdetik azt ismerettségi körükben. Ez a „száj-propaganda” a lehető legjobb, hiszen saját tapasztalaton alapszik és sokakat meggyőz arról, – az esetleges kezdeti előítéletek után – hogy érdemes ellátogatni a völgybe.

3.1 A Krisna-völgy története és felépítése

A Krisna-völgy megálmodói az 1990-es években tudatosan kerestek bizonyos elképzeléseiknek megfelelő telket, melyen létrehozhatják a fenntartható fejlődés jegyében gazdálkodásukat. Több terület közül végül Somogyvámosra esett a választás, amellet, hogy a település akkori polgármestere Hanzel László szimpatizált a Krisna-völgy megteremtésével, a falu megfelelt a legfontosabb elvárásoknak is. Ezen elvárások többnyire igen logikusak és egyértelműek, ilyen például, hogy a településen ne legyen nagy mennyiségű átmenőforgalom, ez elsőként a szennyezések és a terület igénybevétele miatt nagyon fontos. Somogyvámos tökéletesen megfelelt ennek az elvárásnak, hiszen zsákfalu, és ennek következtében egyáltalán nem rendelkezik átmenő forgalommal. A következő nagyon fontos szempont, hogy a közvetlen környezetben nincs semmilyen gyár, üzem, melynek levegő-, talajszennyezése negatívan befolyásolná az ökogazdálkodás eredményeit. Harmadik fő szempont a szép természeti környezet volt, hiszen az ökotervek miatt nagy hangsúlyt kellett fektetni a termőföld jó minőségére, a gazdag növény- és állatvilágra, hogy a völgy területe élő legyen, megfelelő környezeti adottságokkal (napsütéses órák száma, ami a megújuló energiafelhasználás szempontjából is nagyon fontos, csapadékmennyiség).

A völgy felépítésének kulcsfontja tehát maga a környezet és a zsákfalu jelleg volt, hiszen ez garancia a nyugodt, békés környezetre. Így a bejáratról-recepciótól és egyben a hétköznapi

élet napi zajaitól távolodva találhat rá a hívő és a pihenésre vágyó turista a lelki elmélyüléshez fontos csöndre, végigjárva a tavakat, kis pavilonokat szegélyező ösvényeket, majd az út legvégén, legtávolabb a bejáratától megérkezve a Krisna szentélybe.

A völgy felépítését saját tapasztalatomból, élményemből szeretném bemutatni, ezért a következő bekezdés stílusa kicsit szabadabb és élményszerűbb, nem olyan száraz, információkra szorítkozó lesz.

Közvetlenül a völgy bejáratánál egy murvás parkoló, egy mosdó és egy kis házból kialakított könyv- és belépőjegy árulásra alkalmas iroda található. A portás -aki természetesen Krisna-hívő- készségesen magyarázza a völgy felépítését a parkoló végében elhelyezkedő hatalmas térképen. Ajánl útvonalat és természetesen a látnivalókról is ejt egy-két szót. Kérdéseinkre is kedvesen válaszolt, majd útnak indultunk. Lehetőség van egészen a templomig autóval menni, de a hűvös idő ellenére a gyaloglás mellett döntöttünk, szeretnénk volna megismerni a terület teljes egészét, hiszen először jártunk itt. A főúton felfelé haladva két hatalmas elefántszober (1. melléklet) üdvözlí a látogatókat. Az út mentén szinte a templomig kísért minket a patak is, mely néha kisebb tavacskákká duzzadt, néhol kis csermelyként csörgedezett. Az első indiai építmény egy emlékszober és a köré emelt színes pavilonból (2. melléklet) állt, a szobor Srila Prabhupadának állít emléket, aki – mint fentebb említettem – a Krisna-tudat nemzetközi szervezetének, az ISKCON-nak az alapítója. A Krisna-hívők különös tisztelettel – Ő Isteni Kegyelmeinek nevezve – gondolnak rá számos más maradandó cselekedete miatt is.

Utunkat folytatva felfedeztük a különböző növények ismertető tábláit, melyek az arborétum fáit, bokrait mutatják be. E táblák, mint a későbbi beszélgetésből kiderült az utóbbi évek fejlesztését dicsérik.

Több helyen található a völgyben kis, kör alakú bordó pavilon, ezek bizonyos indiai szent helyek emlékeit őrzik, pontos kijelölésüket nagyon körültekintően az egyik Krisna-hívő végezte. Mint megtudtuk, szám szerint 14 ilyen – egy-egy indiai városra utaló – emlékhely található a völgy területén.

A séta további részében lassan feltűnnek az első épületek, melyek mellett egy nagy faépítményekkel kialakított játszóteret találunk. Az előszezonra, a koradélelőtti időpontra és a szeles időre való tekintettel sem turisták, sem a helyi lakosok gyermekei nem játszadoztak a játékok között. A házak között elhaladva megláttuk a templomot, bár külsőre nem olyan színes, és elég hétköznapiak hat, központi elhelyezkedésével mégis magára vonzza a

tekintet. A templombelső tipikus indiai hangulatú, színesre festett, virágfüzéréekkel teli helyiség, melynek két oldalán oltár (3. melléklet) található, az egyik Krisna, a másik pedig A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada tiszteletére épült.

A templomból kilépve jobbra indulva fedeztük fel a tehenészetet és környékét, valamint a biokertészetet, a másik irányban pedig a méhészet látható.

A Krisna-hívők lakhelyei is a völgyben helyezkednek el, azonban ezek a házak nem látogathatók, ez magánszféra a helyiek számára, melyre táblák is figyelmeztetik a turistákat.

3.2 Krisna-völgy: a folyamatos átalakulás

A völgy rengeteget változott 1993 óta, folyamatos átalakulásban, fejlődésben van. Ez egyrészt köszönhető a lent élő szerzetesek létszámbeli gyarapodásának, hiszen mára körülbelül 150 fő él ott, ebben a számban nemcsak a szerzetesek, hanem a gyermekek, családok és nyugdíjasok is benne foglaltatnak, akik életvitelszerűen a völgyben élnek. A másik ok pedig a megújulni, szépülni vágyás, melyre a völgyben élők törekednek. Ennek része a természeti környezet folyamatos ápolása, tavak, ösvények kialakítása, növények gondozása, fák telepítése. Mindezen felül nagy hangsúlyt fektetnek a völgyben élők az épített környezet ápolására, gondozására is. A völgyben található műhelyben készültek a hangulatos, indiai motívumokkal díszített kőpadok, szobrok és pavilonok. A helyi munkálatok nagy részét a közösség tagjai végzik, az egyház erre a tevékenységre elkülönített jövedelméből. Fontos azonban a különböző pályázati pénzek megnyerése is, hiszen nagyobb beruházásokra, átalakításokra csak ilyen pénzügyi segítség elnyerése mellett nyílik lehetőség. A közelmúltban is nyert egy pályázatot a völgy, melyből a recepció épületének beljebb helyezése a cél, így az út a templomig az eddigi egy km-ről kb. 600-700 méterre csökkenne.

A folyamatos munkálatok része egy tanösvény kialakítása, mely a völgy területén vezetné végig a turistákat, különböző tájhoz illeszkedő jelzésekkel és a látnivalók leírását megjelenítő információs eszközökkel. Erre szükség is van, hiszen a vezetett túra lehetősége mellett sok család járja be szívesen a területet egyénileg, saját tempóban, nem egy csoport részeként. Így lehetőség nyílik arra, hogy az érdeklődők saját útjukat megtalálva bókálásszák be a hatalmas zöld területet és megtekintsék a Krisna vallás épített látnivalóit, érdekességeit. Természetesen nagyon fontos, hogy ezek az információs eszközök ne legyenek tájidegenek.

Fontos, hogy a táblák anyaga fa, vagy valamilyen más természetes anyag legyen, hiszen ezek a legapróbb dolgok is a terület harmóniáját hivatottak hirdetni.

Az elmúlt évek folyamán sok terv készült a templom felújítására, erre azonban vagy idő, vagy éppen pénz hiányában nem volt lehetőség. A tavalyi év sikert hozott, és megkezdődhetett a dédelgetett tervek megvalósítása, a felújítás-restaurálás. Éppen ideje is volt már a munkálatok megkezdésének, hiszen a templomot 1996 szeptemberében szentelték fel, s az évek nyomot hagytak a festményeken, falfelületeken. A folyamatos munka nyomán szépen lassan kezdtek újraéledni a színek, és a 16 éves kopottság és felhalmozódott szennyeződés helyébe friss színek léptek a falfestményeken, oltáron, nyílászárókon és a kőpadlón. A hosszú restaurálási munkával várhatóan idén ősszel fognak végezni a hívők és az ideiglenes munkára hívott szakemberek.

Fontos, és egyre inkább sürgető fejlesztés a szálláshelyi kapacitások bővítése, melyekben egyelőre nem bővelkedik a terület. A hosszabb időre idelátogatók számára több lehetőség is kínálkozik. Megszállhatnak Somogyvamosban a faluban, az erre a célra az elmúlt néhány év során felépített vendégházakban, vagy korlátozott számban a Krisna-völgyben is. A völgy területén több kialakított szálláshely található, melyek a zárandokoknak és „elvonulóknak” vannak fenntartva. Összesen körülbelül 20 fő éjszakai elhelyezésére van itt a völgyön belül lehetőség. Nem kell Krisna-hívőnek lenni ahhoz, hogy a területen szálláshelyi szolgáltatást tudjunk igényelni, azonban bizonyos szabályokat be kell tartaniuk az itt éjszakázóknak. Ezek igen szigorú szabályok, amelyek fontosak a hívők számára, ezért ezek tiszteletben tartását minden esetben elvárják az odalátogatóktól is. A völgyben tartózkodóknak a házirend nyújt tájékoztatást a kerülendő tevékenységekről, ezek közé tartoznak a hús, hal, tojás, gomba és hagymafélék, alkoholos italok fogyasztása, valamint a dohányzás és a kábítószeres használata. A házirendben külön kéri a látogatókat, hogy fokozottan ügyeljenek a csendre, főleg az esti órákban, hiszen a zárandokok és a turisták egy jelentős része is a megnyugvást, a csendet keresi a Krisna-völgy területén. A szállások felszereltségükben is eltérőek, az egyik a Gurudeva Bhavana Vendégház, mely felszereltebb, hiszen közelebb van a fő épületekhez, így jut áram az aggregátorból a ház számára, valamint wifi rendszeren keresztül internethozzáférést is biztosít a lakók számára. Az elhelyezés három háromfős, és két négyfős, fürdőszobás szobát biztosít az elvonulni kívánó családoknak, barátoknak. Kevésbé felszerelt, de hangulatos szállás a Bhajana kutir Vendégház, mely összesen hét fő elhelyezésére alkalmas; egyágyas, kétágyas és egy 2+2 ágyas összenyitható szobával. Itt a

vendégek hasonlóan a völgyben lakó hívőkhöz, áram nélkül élhetnek, napelemes lámpákkal, mécsesekkel világíthatnak.

A vendégházak közös jellemzői, hogy mind környezetkímélő megoldásokat tartalmaznak. A meleg vizet fatüzelésű kemencék biztosítják, fűteni cserépkályhával lehet, ezért a vendégek érkezésekor egy gyors bemutatón vesznek részt, mely folyamán megtanulhatják a fatüzelés menetét, hogy a továbbiakban be tudják gyújtani és életben is tudják tartani a tüzet. Természetesen ha a későbbiekben segítségre szorulnának, a hívők szívesen adnak újabb leckéket a városlakóknak ezekhez a civilizált kényelemhez szokott emberek számára már idegenné vált tevékenységekhez. A másik közös jellemző, hogy a szobák saját fürdőszobával rendelkeznek, nem kell a házban lakóknak közös mellékhelyiségeket használniuk.

A bejáráshoz közel a hatalmas elefántszobrok szomszédságában is található egy vendégház, de jelenleg ez sajnos nem üzemel. Elhelyezkedése révén ráragadt az Elefántos Vendégház név. Ez korábban egy olcsó, megosztott fürdőszobás, ágyneműt sem biztosító szálláslehetőség volt, de a nagyfokú állagromlás következtében jelenleg zárva tart, további sorsa, kialakítása, fejlesztési lehetőségei tervezés alatt állnak.

A völgy-béli szállások igen népszerűek, ennek következtében az év jelentős részére be vannak táblázva, teljesen telítettek. Fontos lenne a kapacitásbővítés, hogy a zárandokház több elmélyülésre és nyugalomra vágyó turistát, zárandokot tudjon fogadni az év minden szakában.

Természetesen lehetőség van a völgy területén kívül is szállást igényelni, ezt a Kamala elnevezésű, Krisna-hívők tulajdonában lévő, valamint a Gesztenyesház névre hallgató magánkézben lévő vendégházakban tehetjük meg. A két vendégház befogadóképessége nem több, mint 30 fő, így ezeket a szállásokat is érdemes minél hamarabb lefoglalni, hiszen igen telítettek, főleg a nyári kiemelt időszakokban és a búcsú idején. A két klasszikus falusi szálláshely a völgy bejáratának közelében helyezkedik el.

A folyamatos átalakulás két fő mozgató rugója a munkaerő és a felhasználható pénzmennyiség. Jelenleg azzal a problémával küzd a terület lakossága, hogy bár rengeteg új turisztikai program-ötletük lenne, ezeket a plusz feladatokat már nem képesek ellátni. A vendégek körbevezetése, a hangszeres bemutatók, tánctanítások, az ebéd elkészítése és feltálalása így is rengeteg embert foglalkoztat, e mellett a napi imádságok elvégzése és a mezőgazdasági, kisipari munkálatok mellett már aligha akad olyan személy, akinek lenne még szabadideje és új programok keretében tudná foglalkoztatni a turistákat. Jelenleg a

völgyben több fiatalasszony is várandós, vagy kicsi gyermeket nevel, így ők is kiesnek a terhelhető munkavégzők sorából.

A másik jelentős akadály a pénz, hiszen minden felújításhoz, területrendezéshez komoly anyagi feltételek szükségesek, hiszen a Krisna-völgy egy 260 hektáron fekvő terület, melynek földjein, valamint melegházaiban nagy összegeket felemésztő gazdálkodás folyik. Így csak a legsürgetőbb átalakításokra, fejlesztésekre kerülhet sor egy időben, párhuzamosan megvalósítható, komolyabb tőkeigényű fejlesztésekre nincs lehetőség. A hívők igyekeznek minden olyan munkálatot maguk végezni, amelyre képesek, de megfelelő szakértelem híján, bizonyos tevékenységek elvégzésére külön szakembereket kénytelenek alkalmazni. A tavaszi és őszi időszakban, amikor a mezőgazdaságban is minden emberre szükség van, előfordul, hogy idénymunkásokat vesznek fel, hogy végezni tudjanak a rengeteg munkával.

Látogatásom alkalmával komoly hiányosságokat is felfedeztem, melyek mielőbbi pótlása nagyon fontos lenne a völgy turisztikai vonzereje szempontjából. Ilyen például, hogy nincsenek elhelyezve szemetesek a sétautak mellett, (egy szemétküldőt láttam a bejáratnál), a különböző információs táblák hiánya, melyek segíthetik a látogatót az eligazodásban és az akadálymentesítés problémájának megoldása.

A sok fejlesztési terv és a folyamatos átalakítás előnye, hogy a visszatérő látogató számára is tud újat mutatni a völgy, örömmel fedezi fel egy-egy újabb ösvény, híd, turisztikai információs tábla megjelenését.

3.3 *Gazdálkodás a Krisna-völgyben*

„Az éghajlatváltozás problémája napjainkra globális méreteket öltött: a rövid távú érdekeket szolgáló tettek helyett mindenképpen érdemi döntésekre, intézkedésekre van szükség. Ez a kihívás valóban példa nélküli, ugyanis most egyszerre van szükség globális szinten megvalósuló intézkedésekre, s ezekkel párhuzamosan és velük szoros összefüggésben a lokális – kisközösségi, egyéni – szinten bekövetkező változásokra.”³ – írja a Krisna-völgyben működő Öko-völgy Alapítvány honlapja összefoglalva az okokat, amiért az Öko-völgy programba belevágtak. E „kísérlet” részeként a Krisna-völgy lakói önellátó életmódra rendezkedtek be Somogyvámoson. Ennek következtében nemcsak földműveléssel és állattartással foglalkoznak, hanem kisipari-, kézműves tevékenységeket is végeznek, így biztosítva minél több terményt, terméket maguk számára. Az ökofarm fő feladata, hogy

³ krisnavolgy.hu/mi-az-oko-volgy/ letöltés dátuma: 2012.04.16.

teljes mértékben a fenntarthatóságot képviselje és a termelés mellett igen nagy hangsúlyt helyeznek az ökoszemlélet és fenntartható gazdálkodás hirdetésére, tanítására. Jól összefoglaltan írja le a honlap ezen információkat.

„Az itt lakók az erőszakmentes, környezetbarát életvitel hívei, mindennapjaikban törekednek az önellátó életmódra berendezkedni. Akik az önfenntartó, öko-életmódot szeretnék behatóan megismerni, itt praktikus tanácsokat is első kézből kaphatnak. A farmon hagyományos tehenészet, biokertészet és méhészet is működik, a helyiek kézműves műhelyben tevékenykednek és saját, akkreditált iskolával is rendelkeznek” (Damodara dász, 2011., p. 6.).

Talán a legnagyobb kuriózum itt a tehenészetben az állattartás-filozófia, mely szerint:

1. „Az állatokat társnak, sőt, a teheneket anyának tekintik, és ennek megfelelően bánnak velük.
2. Kíméletesen, kézzel fejnek, és megelégszenek annyi tejjel, amennyit az állat a természetes táplálék bevitel mellett ad.
3. Az idős tehenek boldog nyugdíjas éveiket töltik akkor is, ha már egyáltalán nem adnak tejet. Itt mindenki természetes életet él, és természetes halállal távozik a világból.
4. Nem adnak el állatot, ezért még közvetetten sem támogatják a húsipart. Itt minden borjúból felnőtt lesz, ha „lány” akkor tejelő tehén, ha „fiú”, akkor pedig ökrként fog a földművelésben segíteni.”⁴

A felsorolt négy jellemző alapján megállapíthatjuk, hogy a Krisna-völgyben nagyon nagy hangsúlyt fektetnek az állatok gondozására, jóltartására és az országban talán egyedüli területként a marhákat nem húruk miatt, hanem erejük és tejük optimális, nem kizsákmányoló felhasználása miatt tartják. A növénytermesztéshez használt szerves trágyát is a szarvasmarhák szolgáltatják. A tehenvédelem okai vallási alapokra vezethetőek vissza, hiszen a Krisna-hit tiltja a húsfogyasztást és a tehenek megtisztelt szerepe annak is köszönhető, hogy Krisna (az Istenség) kedvenc állatai. A völgy területén a mezőgazdasági munkában jelentősen részt vesznek az ökrök, hiszen az önellátáshoz szükséges területet állat- és embererővel vetik, szántják, aratják (4. melléklet). A munkálatok során a talaj- és légszennyező, egészségkárosító benzines gépek helyett itt az ökröké és az „ökrészeké” a fő szerep.

⁴ okovolgy.hu/az-etikus-tej/#more-3409/ letöltés dátuma: 2012. 04. 16.

A terület másik fő gazdasági ágazata a növénytermesztés. Számadatokkal bizonyíthatóak a terület mezőgazdasági felhasználásának sikerei (2009-es adatok): „Különösen jó termést adott idén az amaránt (mintegy 800 kg) és köles (közel ugyanennyi). Az önellátás szempontjából szintén lényeges a hüvelyesek fajszaának növelése, 2009-ben a csicseriborsó és a szója is jól szerepelt (160 és 200 kg-os terméssel). Az olajos magvú növények termesztése is megkezdődött, biztató kezdetként a lenmagból 60, napraforgóból 75 liter olajat ütöttek.”⁵

A völgyben számos gyümölcs és zöldségfélék termesztene, fontos tudni „hogya mindezeket bio-módon, mérgek és műtrágya felhasználása nélkül. A zöldségek és gyümölcsök eltevése ugyancsak mesterséges anyagok, tartósítószerk hozzáadása nélkül történt.”⁶ Így a tavaszi munkálatok eredményei a betakarítást követően a pincében várnak a téli felhasználásra nyersen, vagy feldolgozott (lekvár, befőtt, szörp) formában, biztosítva az egész éves önellátást. Termelésben rekordévnak számított a 2009-es év, mely nyarán közel 3 tonna cukkini és több, mint 10 tonna sütőtök termett a földeken.

A gazdálkodás bizonyos utótermékeit, a szalmát és a kukoricacsuhét feldolgozzák, ezekből állítva elő számos kézműves- és használati termékeket, mint például papucsot, szalmakalapot, lábtörlőt és egyéb portékát, melyek egy részét a völgyben élők használják, másik részét pedig a saját termékeiket forgalmazó boltban értékesítik.

A méhészetnek is megvannak a maga specialitásai és sikerei. Már a kezdetektől fogva 1993 óta működik a méhészet, bár a 19 év alatt volt olyan periódus is, mely alatt zárva tartott. Elsődleges cél a Krisna-hívők közösségének méz, propolisz és virágporéllátása volt, a mai gyógyászati termékcsalád csak később alakult ki. A Hanumán (vallási életből ismert gyógyító személy) nevet viselő termékek különböző gyógynövények kivonatait és mézet tartalmazó készítmények, melyek panaszok széles körét enyhítik. Az ismertségét és hatékonyságát bizonyítja, hogy a márka egy Közép-Európai termékversenyen Arany Kaptár-díjat kapott méhészeti termékek kategóriában. A méhészet csak vezetéssel látogatható, mely során betekintést nyerhetünk a rovarok életébe és a készülő termékekkel is megismerkedhetünk. Szerencsére a tapasztalatok azt mutatják, hogy a vendégek szívesen vásárolnak helyi vegyszermentes méz és gyógynövényalapú termékeket, így is támogatva és népszerűsítve a Krisna-völgyet.

⁵ okovolg.hu/tehenvedelem és onellatas/ letöltés dátuma: 2012.04.16.

⁶ okovolg.hu/a-kozos-munka-gyumolcsei/ letöltés dátuma: 2012. 04.16.

„A méhek közreműködésével évek óta hozzáférhető a légúti hurutos betegségeket kiválóan gyógyító, méltán népszerű, mindig folyékony állagú akácméz, a savtúltengésben szenvedő betegek számára is könnyedén fogyasztható krémes repceméz és az aromás, sütésre és fogyasztásra egyaránt alkalmas ízletes napraforgóméz. A több száz fajta virág friss erejét ötvöző tavaszi mezei virágméz, az igen sokféle vadon termő virágnak köszönhetően egyrészt ízletes, másrészt étlettanilag sokoldalú hatással rendelkezik. Elvi okokból az akácméz kivételével valamennyi mézünk kristályos, amely csupán egy fizikai átalakulás, s a hiedelmekkel ellentétben a méz természetes összetételének, nem pedig a kívülről adott kristálycukor feletetésének a következménye.”⁷ olvashatjuk az Öko-völgy Alapítvány honlapján Dr. Eszes Gabriella belgyógyász, természetgyógyász szavait, aki férjével együtt felelős a méhészetért.

3.4 A turizmus kialakulása

A turizmus, mint rendszeres és állandó jelenség kialakulása igen hosszú folyamat. A Krisna-völgyben is lassan, fokozatosan alakult ki a turisztikai kereslet. Az első években a völgybe látogatók legfőbb motivációja a kíváncsiság volt. Napi szinten érkeztek a környékről helyiek és figyelték a szerzetesek munkáját, kérdezgettek, tudakozódtak, nézték a templom alapköveinek letételét és a jövőbeni tervekről faggatták a hívők közösségét. Ezért elég korán, az első években kialakult egyfajta idegenvezetési gyakorlat. Pár szerzetes feladatul kapta, hogy a kíváncsi látogatókat körbevezesse, terveikről meséljen nekik és bemutassa a folyamatos munkálatokat. Az évek folyamán ezek az építmények felépültek, kialakításra kerültek a tavak, lakóövezeti- és gazdálkodó épületek, pavilonok. A völgy vezetése nagy hangsúlyt fektet a turisztikai csoportokra, a honlapon is letölthető jelentkezési forma szerint várják a kialakult, fix-idős programmal az odalátogatókat. A program része a szentély megtekintése, melynek közelében helyezkednek el a különböző természeti látnivalók és gazdálkodási-, oktatási intézmények, valamint a pavilonok, emlékművek is. A program időtartama körülbelül két óra, melynek befejezéséként egy kellemes ebédet fogyaszthat a látogató a Govinda Étteremben. Jelenleg a legtöbb turista május és október között látogat el a völgybe, egyértelműen ez az időszak tekinthető fő szezonnak. A fő szezont erősítik a nyári programok, melyek közül a legjelentősebb a július végi Búcsú, mely mellett még

⁷ okovolgy.hu/igazi-mez-egy-viragzo-meheszetbol/ letöltés dátuma: 2012.04.17.

megtalálható a nyári egyetem, szeminárium, Krisna „születésnapja”, vegetáriánus ételfesztivál, szekérkarnevál és kalandtábor is a programkínálatban.

Véleményem szerint a Krisna-völgy legnagyobb vonzástényezője a különlegesség, hogy közelivé és megfoghatóvá tesz egy számunkra távoli, ismeretlen kultúrát. Bepillantást enged egy olyan világba, ami más, mint a hazánkban megszokott, egy indiai, távoli mesés világba ragadja az odalátogatót, aki belekóstolhat ebbe a keleties kultúrába és élményeket szerezhet. Erőteljesen hat az érzékekre is hiszen nagyon jelentősek az ízek, illatok, füstölők, színek.

3.5 Turisztikai programok:

A kereslet hatására több turisztikai program kialakult a völgyben, ezek nagy része előzetes egyeztetés alapján rendelhető (idegenvezetések, ebéd, ételkóstolás), azonban vannak olyan rendezvények is, melyek minden évben megrendezésre kerülnek (fesztiválok, vallási ünnepek). A turisztikai programok kialakításánál nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy minden korosztály megtalálja a saját érdeklődését, külön program rendelhető osztálykirándulásokra tinédzsereknek és más programajánlat rendelhető egy nyugdíjas csoportnak. A választás nem csak korcsoportonként, de témánként is szegmentálódik, hiszen bizonyos csoportokat csak a vallási / ökológiai / testi-lelki felfrissülés / gasztronómiai érdeklődés hajt, de vannak lehetőségek ezen témák komplex megismerésére is.

- **Krisna-völgyi Búcsú**

Ez talán a legfontosabb program – hiszen ez vonzza a völgybe egy időben a legtöbb turistát – a július végi Krisna-völgyi Búcsú, mely egy 3 napos fesztivál. A rendezvény igen nagy múltra tekint vissza. Első alkalommal 1996-ban rendezték meg, azóta minden évben egyre több programmal és érdekességgel várja látogatóit. Idén a tizenhetedik alkalommal rendezik meg remélve hogy az előző évek keresleti tendenciái idén is folytatódnak és számos érdeklődőt csalogatnak a völgybe. Idén a Búcsú július 20-21-22-én lesz színes programokkal, melyek egészen a karonülő gyermekektől a nyugdíjas korosztályig tartogatnak érdekességeket, meglepetéseket. A Búcsú egyre nagyobb turisztikai jelentősége abból is látszik, hogy bizonyos utazási irodák beépítették az ajánlatukba ezt a három napos rendezvényt és szervezett utakat hirdetnek rá. Ilyen irodák például az Exclusive Tours, a Neoline Utazási Iroda és az Atlantic Travel. Az utazási irodákon kívül más cégeknek is feltűnt a búcsú egyre szélesebb körben való ismeretsége, hiszen bizonyos cégek szponzorként beléptek a fesztivál életébe, ezzel a fesztiválnak

támogatást, maguknak pedig reklámot szerevezve. A 2011-es búcsú szponzorai és támogatói: a HarmoNet, a Totalgaz, az Exclusive Tours utazási iroda, a Funzine és a Femcafe voltak. A két egészséges életmódot hirdető honlap mellett fontos látni, hogy két turisztikai támogató is megtalálta a fesztivált a Funzine turisztikai hírportál és egy utazási iroda is.

A fesztivál szervezői a programok kialakításánál nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy minden korosztály találjon a maga számára vonzó lehetőségeket, minden látogató számára legyen olyan program, mely leköti a figyelmét, kulturális, kikapcsolódási vagy aktív élményeket biztosítva.

Jegyvásárlásra nemcsak a helyszínen, hanem elővételben is van lehetőség, így némi kedvezményt kap az odalátogató, de a helyszínen vett belépők sem drágák a felnőtt belépő 1450 Ft, míg a nyugdíjas/diákjegy mindössze 950 Ft. A belépő megváltásával lehetőség van mindhárom napi program meglátogatására is, tehát többszöri/többnapi belépést biztosít a völgybe.

A Búcsú napjai alatt három fő programcsoport várja a látogatókat. Az első program típus: a bemutató sátrak. A Krisna-völgy területén különböző sátrak várják a látogatókat, ezekben a következő programok közül választhatnak az érdeklődők: előadások, koncertek, zenei-, tánc- és harcművészeti bemutatók, pantomim- és gyermekműsorok. Található még a völgyben: jóga-masszázs sátor, arcfestő-és henna sátor, szabadtéri étterem és vásári forgatag, valóságshow és kérdezz felelek sátor. Az előbbi felsorolás hűen tükrözi a választható programok, foglalkozások, interaktív játékok sokszínűségét. Némi magyarázatot igényel a „valóságshow” nevezetű program, hiszen a legtöbb ember számára ez a szó már már pejoratívan hat. A valóságshow egy olyan sátor, illetve építmény, melyben a látogatók megismerhetik a Krisna-hívők életének fontos részeit és szentélyeit. Sok belső információt, érdekességet tudhatunk meg ebben a sátorban, hiszen fény derül a homlokfestéstől az öltözködési szokásokon át a Krisnának szánt házi oltáron történő ételfelajánlás jelentésére is.

A kérdezz-felelek sátor legfőbb funkciója pedig, hogy a látogatókban felmerülő Krisna vallással kapcsolatos kérdéseket hozzáértő, nagy tudású Krisna-hívők válaszolják meg. A leggyakrabban felmerülő kérdések között található: a lélekvándorlással, jógával és az alapvető vallási szokásokkal kapcsolatos kérdés felvetések.

A sátrakban zajló programok mellett természetesen lehetőség van Krisna-völgyi lelki-központ a templom meglátogatására is, ezt a bejáratától negyedóránként induló vezetés biztosítja. A kulináris élvezetek kedvelőinek pedig nem csupán a különleges indai fogások kóstolására van lehetőség az 1000 m²-es szabadtéri étterem területén, hanem Mahádzsana Dásza főzőshowjának megtekintésére is, akinek a neve sokak számára ismerős lehet, hiszen főzőműsorát a TV Paprika évek óta vetíti. A különböző programok színhelyeit (sátrak, kézműves falu, gyerekprogramok) összekötő útszakaszokat pedig benépesítik az árusok, akik saját készítésű portékáikat árulják. A bazársor kialakítása is a fenntarthatóság és az indiai kultúra jegyében zajlik, így az áruk között találhatunk vegyszermentes kozmetikumokat, indiai ruhákat, füstölőket, ékszereket, különlegességeket, mint például a szolgáltatások közül az Írisz-diagnosztikát.

A második programcsoport: a kézműves falu, melynek területén a legkülönbözőbb kismesterségekkel találkozhatnak az érdeklődők. A kézműves falu előnye, hogy nem csupán portékájukat kínáló árusokból áll, hanem szakemberekből, akik a vásári hangulatot egy-egy izgalmas bemutatóval tetézik, így kötve le az arra járók figyelmét. Fazekasok, fafaragók, kosárfonók, keramikusok, üvegfestők, csuhéfonók, papírmerítők és még sok más kézműves mesterség szakemberei képviseltetik itt magukat mind a Krisna-völgyből, mind az ország egyéb területeiről.

A harmadik programcsoport egyértelműen a gyermekeket és a fiatal korosztályt célozza meg, ezek a gyerekprogramok, melyek keretében lehetőség nyílik különböző életkorok szerinti interaktív játékokra, vetélkedőkre, sporttevékenységekre, íjászatra, játszóház-, játszótér használatára, kézműves foglalkozásokra és állatsimogatásra.

Tavaly a szervezők egy kérdőívet töltöttek ki a látogatókkal, hogy mely programok nyerték el leginkább tetszésüket. Az alábbi tízes lista lett a kutatás eredménye:

1. Védikus esküvő
2. Ökoporta – Tehénészet
3. Gyermekprogramok – Pantomim – Ökoiskola
4. Étteremsátor finom fogásokkal
5. Szentély meglátogatása tárlatvezetéssel
6. Bio kertészet – Valóságshow
7. Programfüzet információkkal és játékokkal

8. Kisboci születése (vasárnap du történt váratlanul)

9. Íjászat

10. Vásári forgatag

Nagyon jó ötletnek találom az ilyen kutatásokat, hiszen a szervezők számára fontosak a visszajelzések, hiszen az évek folyamán a látogatói tapasztalatokból, véleményekből merítve tudják egyre sikeresebbé tenni a fesztiválokat. Minden évben komoly fejtörést okoz, hogy mely programokat tartsák meg és milyen újdonságokat kínáljanak, hiszen fontos, hogy a visszatérő vendégek érdeklődését is fenn tudják tartani, több év után is kedvük legyen újra és újra idelátogatni és időt, pénzt szentelni a búcsúra.

Szeretném kiemelni a felsorolásból a védikus esküvőt, hiszen ez a program a kezdetektől része és igen komoly jelentőséggel bíró eseménye a fesztiválnak. Az indiai védikus esküvő igen szigorú szabályok szerint zajlik, s ennek publikus eseményeit követhetik végig a látogatók.

- **Egyéb vallási ünnepek**

A Búcsú mellett még három rendezvényt említenék meg, melyek turisztikai szempontból is jelentősek. Ezek: Krisna születésnapja és a Tehenek ünnepe, mely egyben édesség fesztivál is, valamint a Szekérkarnevált.

Krisna születésnapja idén augusztus 10-re esik, ez ünnep alkalmából a Krisna-völgy egy napos vásári hangulattal, vidám zenéléssel, énekléssel és színes programokkal várja az odalátogatókat.

A Szekérkarnevál érdekessége, hogy nem a Krisna-völgyben, hanem a fővárosban, Budapesten tartják, idén július 7-re esik az időpontja. A szekereket a Krisna vallás hívei tánccal és énekkel követik egészen a Hősök terétől a Vörösmarty térig, ahol megállva színpadi bemutatót tartanak, illetve bemutatósátrakat állítanak fel a kíváncsi látogatóknak. Természetesen e rendezvényről sem hiányozhatnak az ízletes indiai, vegetáriánus ételek, és a karnevál ideje alatt a látogatók tanúi lehetnek egy tradicionális indiai védikus esküvői szertartásnak is.

- **Csoportos idegenvezetés**

A Krisna-völgyben számos turisztikai szolgáltatás közül a legkedveltebb és legnagyobb számban igényelt szolgáltatás a csoportos idegenvezetés. Gyakran előfordul, hogy egy-

egy utazási iroda 50 fős buszt tölt meg és szállítja az érdeklődőket előre egyeztetett programra a Krisna-völgybe.

A csoportos idegenvezetés része a templom bemutatása, mely körülbelül fél-egy órát vesz igénybe. Nagyon függ a vezetés a látogatóktól, érdeklődésüktől, a kérdések mennyiségétől. Az idegenvezetések minden alkalommal tartalmazzák a templom bemutatását. A többi program viszont választható, de csak előzetes egyeztetés mellett igényelhető. Ilyen programok:

1. Kulturális zenés program
2. Kulturális zenés és táncos program
3. Ebéd szolgáltatás (6 tipikus indiai ételadag)
4. Ételkóstolás (3 féle étel kóstoló)
5. Szabadtéri idegenvezetés (tehenészet, méhészet, biokertészet)
6. Gyerekprogramok (életkornak megfelelően választható)
 - Színdarab megtekintése (időutazás a védák korába)
 - Kvízzjáték Indiáról
 - Indiai kenyérsütés

Látogatásom alkalmával részt vettem egy ilyen csoportos idegenvezetésen. Meglepő volt számomra, hogy bár még nem volt főszezon, (ápr. 4.), mégis a nap folyamán két szervezett csoport, valamint egy előre be nem jelentkezett fiatalokból álló buszos csoport (feltételezhetően egy osztálykirándulás keretében érkeztek a Krisna-völgybe) is tiszteletét tette a völgyben.

A csoportos vezetés a templomnál kezdődött, egy Krisna-hívő (Indivara dász) vezetésével a cipők levétele és a papucsosztás után megindultunk a templom belsejébe, ahol a kialakítási és építési munkálatok ismertetése után körbevezettek minket, megtekinthettük a templomban helyet kapó két oltárt, valamint számos érdekességet tudhattunk meg a vallási szokásokról. A fél órás idegenvezetést közel egy órás hangszerbemutató követte. Itt nemcsak a hangszerek nevét ismertették, hanem külön-külön is megszólaltatták őket. A záró produkció, pedig egy gyönyörű hangszeres Krisnához szóló ima éneklése volt.

A legmeglepőbb fordulat számomra itt következett. Az előzetes egyeztetés szerint a program része volt egy ebéd is a csoport számára. Az étterem viszont felújítások miatt zárva volt, így a hívők a templomban a két oltár közötti helyen terítettek meg a csoportnak, ide hordták be a csábító fűszerektől illatozó ebéd adagokat. Ebből is tipikusan látszik a Krisna vallás szabadabb hozzáállása, liberalizáltsága. Más vallásokban elképzelhetetlen lenne, hogy a templomban vendégléjék meg a turistákat. Örülök, hogy ehhez a csoporthoz csatlakozhattam, hiszen ez egyedi alkalom volt és biztos vagyok benne, hogy nagyon emlékezetes marad a csoport minden tagja számára. Az ebéd felséges volt. Tartalma: szabzsi (indiai főétel) csicseriborsó, fűszeres paradicsomos mártásban krumpoli és padlizsán darabokkal, két puri (indiai kenyér), egy adag körte csatni (édes-csípős zöldségből/gyümölcsből készült sűrű mártás) és két pakora (csicseriborsólisztbe bundázott zöldségféle), a mi esetünkben karfiol, köretnek pedig kurkumás rizst fogyaszthattunk. Bár az indiai ételek nagyon fűszeresek és az európai ízekhez szokott ember számára elsőre furcsák és megterhelőek lehetnek, ennek ellenére a tálak nagyrésze kiürült.

A vezetett programnak az ebéddel vége szakadt, ezután a templom előterében lévő kézműves boltban vásárolhattak az érdeklődők helyi termékeket, különlegességeket, mint például napraforgómézet, testre vagy hajra való hennafestéket és egyedi kézzel készült termékeket. A fennmaradó 1-2 órában lehetőség volt a terület egyéni felfedezésére, a tehenészet, biokertészet megtekintésére. Sajnos a hidegre és az előszezonra való tekintettel a méhészet és az iskola nem volt látogatható, de a természeti szépségek: az arborétum, a tavak és a gyönyörű indiai pavilonok, emlékhelyek így is kárpótoltak minden odalátogatót.

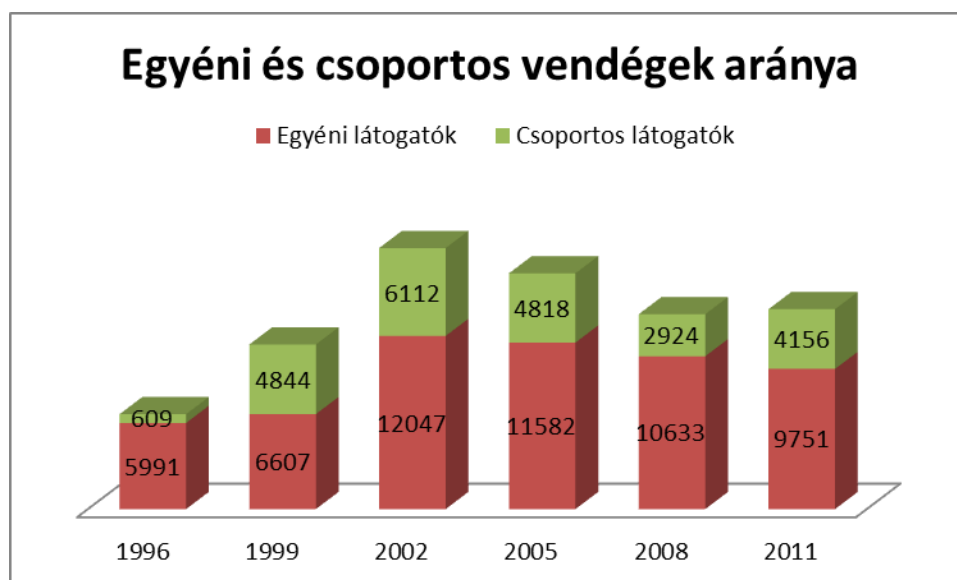
3.6 *Látogatottság, utazási motiváció*

A völgy által vezetett vendégérkezések száma táblázat adatai (5. melléklet) megmutatják a csoportos, egyéni és a különféle rendezvényekre érkező látogatók éves pontos számát.

Az alábbi diagram a völgybe látogató egyéni és csoportos turisták számát ábrázolja. A megjelenített látogatószám azonban nem tartalmazza a különböző rendezvényekre érkezőket. Ahogy a diagram is mutatja az egyéni vendégek száma mindig magasabb, viszont az arányok igen erőteljesen változtak az évek folyamán a csoportos és egyéni látogatók között. 2002 kiugró év volt a rendezvényre érkezők számával együtt ugyanis ekkor haladta meg a völgybe

érkezők száma először a 30 ezer főt. Ez a látogatószám a további évekre is jellemző, hiszen megfigyelhető egy stagnálás, illetve minimális változás az elmúlt 8 év vendégérkezéseinek számában.

1. ábra

Forrás: Krisna-völgy, vendégszám statisztika

A táblázat vendégszám kimutatásai azonban nem teljesen pontosak. A táblázat csak a fizetett jegyek számát mutatja, viszont a Krisna-hívőknek a völgybe nem kell belépőt fizetniük, így a vallási motivációval érkezők, a zarándokok, vagyis a vallási turisták nem szerepelnek ebben a kimutatásban. Pedig a völgyet gyakran látogatják bel- és külföldi Krisna-hívők, akik esetenként több időt is szívesen töltenek az Indiai Központ falai között. Valamint kiemelten sok Krisna-hívő érkezik minden évben a Búcsúra, és az egyéb vallási ünnepekre is, hiszen ezen ünnepek lényege, hogy a vallás hívei együtt fejezzék ki az Istenség felé tiszteletüket és örömeiket egymással megosztva közös táncokkal, énekekkel színesítsék a hétköznapiakat.

Áprilisi látogatásom alkalmával lehetőségem nyílt egy nagyobb turistacsoporttal kitölteni az általam készített kérdőívet (6. melléklet). A kérdések közül néhányat feldolgoztam, a többi kérdést azért hagytam ki a vizsgálatból, mert az 50 főből 42-en egy azonos csoport tagjai voltak, így a válaszok szinte teljesen megegyeztek. A kevés kitöltő ellenére nagyon érdekesnek találom, hogy egy csoporton belül is mennyire megoszlanak az utazási motivációk.

A kitöltők átlagéletkora 65,83 év tehát egy nyugdíjasokból álló csoportról beszélünk, a legfiatalabb kitöltő 44, a legidősebb pedig 83 éves volt. Nem szerinti megoszlásuk pedig 74% nő és 26% férfi. A völgyben eltöltött idő átlaga 3,38 óra. Bár a válaszadók ugyanazon csoport tagjaiként érkeztek, jelentős eltéréseket tapasztaltam a válaszok között.

Érdekes adat, hogy a kérdőív kitöltői átlagosan 1,45. alkalommal látogatnak a völgybe. A válaszadók 71%-a először járt a völgyben.

A csoport idegenvezetésen és hangszerbemutatón vett részt, valamint a program zárásaként egy indiai vegetáriánus ebédet is elfogyasztottak.

Az utazási motivációk igen összetettek, minden válaszlehetőséget bejelölt legalább egy személy. Az alábbi diagrammon látszik a válaszadók száma, a számok összege azért nem ötven, mert a kérdésre több választ is meg lehetett jelölni. A terület komplex kínálatára sokan kíváncsiak, hiszen a válaszadók több mint 30%-a több válaszlehetőséget is bejelölt. A motivációknál az egyéb kategóriát is megjelölték négyen, ők egyéni látogatók voltak és azért érkeztek a völgybe, hogy egy német turistacsoportnak szervezzenek krisna-völgyi idegenvezetést. Látogatásuk fő célja az időpont- és programegyeztetés volt a völgy idegenvezetőivel.

2. ábra

Forrás: Kérdőíves megkérdezés, saját szerkesztés

A következő általam vizsgált kérdés a völgyben egy főre eső elköltött összeget próbálta feltérképezni. Az átlag 3200 Forint/fő költséget mutatott, mely a 950 Forintos belépőjegyhez, és a nyugdíjas korosztály kereteihez képest – véleményem szerint – igen magas.

Az utolsó kérdés a megelégedettséget vizsgálta, a válaszadók nagy többsége, azaz 74%-a nagyon elégedett volt a Krisna-völgyben kapott szolgáltatásokkal és bánásmóddal, 26% pedig egyszerűen meg volt elégedve. Más válasz nem is született, így az 50 főből senki sem várt többet, és „nem volt megelégedve” válasz sem született.

A kérdőív utolsó (11.) kérdése fakultatív volt, a kitöltők 19%-a ki is használta a javaslattevési, köszönetmondási és észrevételi lehetőséget. A 10 kitöltő köszönetét fejezte ki a kedves fogadtatásért és az érdekes hangszerbemutatóért. Több válaszadó is pozitívan csalódott a Krisna-völgyben a vallásban és a környezetben: „Érdekesebb és színvonalasabb itt az élet és a környezet, mint gondoltam.” Mások pedig a pozitív fogadtatást és a völgyben lakók nyitottságát dicsérte: „Köszönet a kedves fogadtatásért, a bensőséges légkörért, a zenért és az életükbe, vallásukba való betekintés lehetőségéért”.

3.7 *Krisna-völgy hatása Somogyvamos településre*

A Krisna-völgy 1993-ban jött létre és kezdett fejlődni Somogyvamos területén. Az akkori polgármester, Hanzel László nem titkolt törekvése és reménye volt, hogy a Krisna-hívők közösségének befogadásával és a biofarm kialakításával a település népességmegtartó ereje, és a munkahelyek száma nőni fog, valamint hogy a világ szinten is egyedülálló önellátó közösség a település idegenforgalmára is pozitív hatással lesz. Várakozása igazolódni látszik, hiszen az évek folyamán egyre nagyobb számú látogató célpontja volt a Krisna-völgy és így a település, Somogyvamos is. A főszezon idején a település vendégházai és vendéglátó egységei igen eredményesen, jó kihasználtsággal működnek, nem beszélve a nagy rendezvények alatti teltházasságról.

Az előregedő és fogyó népességű településből mára egy évente körülbelül harmincezer látogatót vonzó turisztikai desztináció lett, fesztiválokkal, vallási ünnepekkel és különféle rendezvényekkel színesítve a sivár hétköznapiakat.

A Krisna-völgyre egyházi státusza miatt adómentesség vonatkozik, így Somogyvamos önkormányzatának ezen adók nem folynak be, viszont a Krisna-hívők több állandó

alkalmazottat is foglalkoztatnak a településről. A főszezon idején májustól októberig az állandó alkalmazottakat időszakosan foglalkoztatottak egészítik ki.

3.8 Jelenlegi marketingtevékenység

Napjainkban nagyon fontos a marketingtevékenység. Nem feltétlenül az életünket elborító reklámok hadára gondolok, hanem olyan megjelenésre, mely az internet vagy kiadványok segítségével hívja fel a figyelmet egy-egy termék jelentőségére, elérhetőségére.

Ez a megjelenés a turisztikai desztinációk körében is elvárt, hiszen a legtöbb esetben a látogató előzetes információkat igényel. Ennek a legegyszerűbb és leglátogatóbarátabb változata az egyszerű és logikus felépítésű honlap. A Krisna-völgy több honlappal is rendelkezik, sokrétű tevékenységét nem zsúfolta egy honlapba. Külön találhatjuk maga a vallás honlapját (www.krisna.hu), az általános információk mellett rengeteget tudhatunk meg a Krisna-tudatról. A másik honlap, mely konkrétan a Krisna-völgygel foglalkozik, a www.krisnavolgy.hu. A legtöbb gyakorlati információt itt tudhatjuk meg a turizmusról, csoportfogadásról, éttermi szolgáltatásról, de természetesen itt is megjelennek az egyéb tevékenységek az oktatás, a vallás, az ökovölgy leírása. A rendezvények közül külön honlappal rendelkezik a Krisna-völgyi Búcsú (bucsu.krisnavolgy.hu). Itt tájékozódhat az érdeklődő az aktualitásokról, jegyárakról, időpontról, programokról és egyéb hasznos információkról. A negyedik honlap pedig az Ökovölgy Alapítványé (www.okovolgy.hu), melyen a gazdálkodás, tehenészet, méhészet, arborétum mutatkozik be, valamint a fenntartható fejlődésről és környezetvédelemről szóló cikkek találhatók.

A Krisna-völgy esetében talán a honlaponál is fontosabb marketing a szájpropaganda. Ezt a fajta reklámot a helyiek csak befolyásolni tudják jó programokkal és szívélyes vendéglátással, amit meg is tesznek. Ennek köszönhető, hogy a völgybe látogatók jelentős része baráti ajánlás következtében keresi fel a területet. A szájpropaganda hatékonysága a saját szerzett élményeknek köszönhető, hiszen a völgyben élményeket szerzett turista baráti beszámolójával óhatatlanul marketingtevékenységet végez. A hatékonyság másik oka, hogy a „mesélőnek” semmi haszna nem származik abból, ha ismerősei is ellátogatnak a völgybe, így élményein nem torzít, azokat a valóban megtörtént élményekre alapozza.

A Krisna-völgy megjelenik még Tourinform irodákban, utazási irodák ajánlataiban is. Bizonyos szállodákkal, Nemzeti Parkokkal a völgy jó kapcsolatot ápol, ezért

együttműködésük részeként a helyszínek szórólapokat cserélnék és ajánlják egymást a látogatóiknak.

A turizmus, mint tevékenység fontosságát hangsúlyozza a tény is, hogy a Krisna-völgy megjelenik bizonyos turisztikai vásárokon, például a Hungexpon rendezett 35. Utazási kiállítás és vásáron is.

A marketing tevékenység tervezésénél mindenképpen figyelemmel kell lenni arra, hogy megtalálják az ideális egyensúlyt a turisztikai bevételek és a káros környezeti hatások között. A völgy éves látogatottsága stagnál, ami a véleményem szerint nem feltétlenül negatív, hiszen a völgynek és az ottélőknek bár szüksége van a turisztikai keresletre és bevételekre, de klasszikus tömegturizmus színhellyé aligha válna szívesen. Hiszen ezzel veszélyeztetné a fenntarthatóságot és pont az egyediségét, különlegességét és a nyugodt, tiszta természetet veszítené el. A Krisna-völgy megőrzését kizárólag tudatos és nem túlzó marketinggel, odafigyeléssel és a völgy teherbíróképességének figyelembevételével lehet.

3.9 Termékfejlesztési javaslatok

A Krisna-völgyben tett személyes látogatásom alkalmával felmerült bennem néhány ötlet, a területet további fejlesztésére. Ezek az ötletek a terület bejárása közben folyamatosan fogalmazódtak meg bennem és az elmúlt napokban szilárd elhatározásokká, konkrét tervekkel alakultak. A javaslataim megvalósításának pénz- és munkaerőigénye igen eltérő, remélem, hogy lesz közöttük olyan, amelyet a Krisna-hívők örömmel megvalósítanak a közeljövőben, és így módon hozzájárulhatok a szívemhez nőtt terület fejlesztéséhez.

3.9.1 Idegenvezetés szekérháton

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy rengeteg nyugdíjas érkezik a völgybe, hiszen bizonyos utazási irodák programjában megtalálható ajánlat az egy napos krisna-völgyi látogatás. Ez a program általában a megfelelő diszkrecionális jövedelemmel rendelkező nyugdíjasok számára lehet vonzó, hiszen ők az a célcsoport, akik hétköznapi ráérnek az ilyen típusú túrákra. Ők azonban sok esetben nem vállalják a több mint egy km-es sétát a portától a templomig, így általában a buszok egyenesen a fenti (templomi) parkolóba mennek, szennyezve a Krisna-völgy levegőjét, felesleges autóforgalmat generálva.

Ilyen csoportok számára lenne ideális a szekeres idegenvezetés, hiszen két szekér segítségével fel lehetne szállítani az érkezőket egészen a bejáratától a templomig. A szekeres szállításnak több előnye is lenne, hiszen amellett, hogy ez a fajta szállítási mód nem szennyezi a környezetet, emellett a látogatók a szabad levegőn és lassabban haladva láthatnák a sétálóút melletti csodaszép környezetet, az indiai stílusú építményeket.

A nyugdíjasok mellett a másik fő célcsoport a családok, akik bár szívesen sétálnak nagyokat, mégis – véleményem szerint – engednék az ökrös szekér csábításának az oda- vagy a vissza út alkalmával. A városi gyermekek számára ez izgalmas és különleges élmény lenne, mely kiváló kísérője lenne az egyéb gyermekprogramoknak.

A fő probléma a tervemmel, hogy a Krisna-völgyben már jelen állapotok szerint is túlterhelt hívókra még egy feladat hárulna, de időszakos jelleggel, különös tekintettel a főszezonra talán ki lehetne próbálni ezt a típusú idegenvezetést is. Javaslatom fontos része, hogy a programot tegyék az előre rendelhető és térítéses programok közé. Így a templomi idegenvezetés és a völgy távolabb fekvő területeinek bemutatása egy programra felfűzhetővé válna.

3.9.2 Önvezetés

A három termékfejlesztési javaslat közül ez a legkevésbé költségigényes, így talán legnagyobb hatásfokkal ezt az intézkedést lehetne bevezetni. A nagy túlterheltség és a kis emberkapacitás következtében úgy gondolom, hogy jó ötlet lenne bizonyos önvezetési lehetőséget biztosítani az érkező vendégek részére.

Ezt az önvezetést én kétféle módon tartom megvalósíthatónak:

- Mobiltelefonra letölthető alkalmazás

A mai technikai fejlettség világában egyre több olyan alkalmazással találkozhatunk, melyek telefonra letöltve bizonyos helyszínek látnivalóin vezetik körbe a program igényelőjét. Az ilyen vezetőprogramok alkalmasak lehetnek ilyen területeken, mint például a Krisna-völgy és telepítésük is csupán egyszeri feladat, a folyamatos frissítés már nem jelent napi feladatokat. A látogató pedig szívesen áldoz kisebb összeget ilyen típusú szolgáltatásokra. Ez a lehetőség természetesen nem minden korosztályt, társadalmi réteget érint, de érdemes figyelni erre a telefonos alkalmazásokat turisztikai célra is használó, egyre nagyobb méretűvé váló piaci szegmensre is.

A telefonra letöltött alkalmazás célcsoportját is meghatározhatjuk aszerint, hogy csupán leírásokat tartalmaz bizonyos épített- és természeti szépségekhez, vagy ötletesen némi játékosággal GPS koordináták helyes megtalálása után teszi láthatóvá az adott pont jelentőségét, leírását.

- Füzetes megoldás

A füzetrel való önvezetést ajánlom a Krisna-hívők figyelmébe, különösen a fő szezonban lenne érdemes ezt a rendszert meghonosítani a völgyben. Így az ott élőkre kevesebb idegenvezetési feladat hárulna, több idő maradna egyéb tevékenységekre, konkrét programok szervezésére és a folyamatos felújítási munkákra. Az ötlet célja, hogy a völgybe érkezők egy idegenvezető füzetet vehessenek fel, ha egyénileg kívánják bejárni a területet, melyben a térkép és az ajánlott útvonal mellett a völgy történetéről, természeti és épített értékeiről olvashatna, tanulhatna a látogató.

Jó ötletnek tartom azt is, hogyha a séta végeztével a recepciónál lenne lehetőség a füzet leadására, de akár megvételére is. Az emberek nagy része kezd leszokni a gyűjtögető életmódról, egyre kevesebben visznek haza ingyenes kiadványokat, hiszen érdektelenségük – vagy akár az otthoni helyhiány - esetén ezek a szemétben, jobb esetben a papírgyűjtőben kötnek ki. Akik számára viszont a kiadvány hasznos információkat tartalmazott, a későbbiekben szeretnének foglalkozni a területtel, vagy csak családjuk többi tagjának szeretnének élménybeszámoló tartani, azok az emberek szívesen költenek az ilyen típusú, sok információt tartalmazó könyvekre. Fontosnak tartom, hogy a füzet ára ne legyen elrugaskodott, a nyomtatási költséget és kis profitot tartalmazzon.

A vezető füzet bevezetésének első szakaszában pedig megfigyelhető lenne a megvásárolt, visszaadott példányok száma, ebből hosszú távon lehetne következtetni a fogyási tendenciákra, nyomtatási szükségletekre.

3.9.3 Elefánt

Terveim közül a legnehezebben megvalósítható, de a legizgalmasabb, egyedülálló turisztikai jelentőséget biztosító javaslat ez a harmadik. A terv egy elefánt Krisna-völgybe költöztetése és a gazdasági, tehermunkákba való bevonása lenne. Sajnos a megvalósíthatóság igen sok akadályba ütközik, hiszen az engedélyezés, odaszállítás, a napi etetés és az optimális körülmények között tartás igen nagy feladat elé állítaná az ott élőket.

Véleményem szerint mégis érdemes elgondolkozni rajta, hiszen a sok nehézség mellett nagyon nagy lehetőséget is tartogat magában ez az intézkedés. Már a terveknek is nagy belföldi visszhangja lenne, biztos vagyok benne, hogy a média bizonyos szereplői előszeretettel faggatnák a Krisna-hívőket a tervekről.

Az indiai atmoszférának is szerves része lenne, hiszen Indiában megszokott az elefántok gazdaságokban, napi munkában történő alkalmazása.

3.10 Jövőkép, hosszútávú célok

A Krisna-hívők nagy hangsúlyt fektetnek a somogyvámosi terület folyamatos fejlesztésére. A jelenleg zajló templomfelújításon, az arborétum fáinak kitáblázásán és az ajánlott sétaösvény kialakításán kívül számos fejlesztési terv vár megvalósításra. Az ösvény kialakítása több szempontból is lényeges, hiszen ez tenné lehetővé az önvezetési rendszer kialakítását a völgyben. E feladathoz kapcsolódik szorosan a Krisna-völgy információs táblákkal való ellátása. Jelenleg nem áll a látogatók rendelkezésére információs eszköz, kivéve a bejáratnál elhelyezett térképet, mely az egész Krisna-völgyet, annak úthálózatát, turisztikai látnivalóit és a gazdálkodás helyszíneit mutatja.

Jövőbeni cél a terület akadálymentesítése is, hiszen minden turisztikai fogadóterület alkalmas kell, hogy legyen mozgáskorlátozottak érkezésére, körbevezetésére.

A programkínálat színesítése is nagy szerepet játszik a tervekben, hiszen a Krisna-hívők több nyári programot szeretnének szervezni a fenntartható fejlődés, a biogazdálkodás és az egészséges életmód széles megismertetésére. A tervek közül kettőt emelnék ki, a gyógynövenytábort és a zenei tábor. Ezek a táborok inkább a felnőtt korosztálynak szólnának, de a szülőkkel szívesen fogadnak majd nagyobb gyermekeket is a résztvevők között. A gyógynövenytábor legfontosabb törekvése, hogy a Krisna-völgyben termő gyógyhatású növények termesztését és felhasználását megismerjék a látogatók és képzést kapjanak azok felhasználási javaslatairól, gyógyító mivoltukról. A zenei tábor lehetőséget nyújtana az indiai hangszerekkel való megismerkedésre, kipróbálásukra és történetük megismerésére. Ez a tábor a fiatalok számára is érdekes és izgalmas lehet, szívesen ajánlanám zenei iskolások számára is nyári tábornak, hogy a diákok más kultúrák hangszereit is megismerjék, tudásukat, képességeiket ezzel is fejlesztve.

A völgyben jelenleg egy nagyobb töke- és munkaigényes projekt is megvalósításra vár, ez az elefántos vendégház felújítása. A vendégház jelenleg sajnos nem üzemel, az évek folyamán

berendezése nagyon megkopott és a vendégfogadásra alkalmatlanná vált. A hétszobás építményt a hívők szeretnék újjávarázsolni olcsó diákszállássá. Fiatalok számára ideális elvonulóhely lenne a völgy, ahol egy-egy napra magányban gondolkodni tudnának ebben a nyugodt, bensőséges környezetben. A vendégházak közül ez a diákszálló rendelkezne a legyszerényebb felszereléssel, hiszen a völgyben bevezetett napelemes áramellátáson kívül más kényelmi szolgáltatást nem nyújtana.

4 Összegzés

Dolgozatomban egy viszonylag feltáratlan, 20 éves jelenséget vizsgáltam, a Somogyvámoson elhelyezkedő Krisna-völgy turizmusát. A terület komplex módon van jelen a turisztikai desztinációk piacán, hiszen több turisztikai terméket kínál egy helyen. A turisztikai termékek közötti fontossági sorrendet nehéz eldönteni, mégis úgy gondolom, hogy a vallási turizmussal illik először foglalkozni, hiszen az egész területet a Krisna-tudat hatja át, ez a vallás az ott élők gondolkodásmódjának legfőbb mozgatórugója. Másodikként említeném az ökoturizmust és biogazdálkodást, mely bemutató jellegével tanulságos lehet minden érdeklődőnek, aki az önfenntartás és a fenntartható fejlődés témakörökben érdekelt. A további termékek között egyre nehezebb a sorrendiség meghatározása. Harmadik helyen említeném a Krisna-völgyi fesztiválokat, rendezvényeket, melyek keretében betekintést nyerhet az odalátogató a Krisna-hívők vidám és színes életébe. A következő termékként a wellness turizmust említeném, hiszen a völgyben különös figyelmet szentelnek a testi-lelki harmóniának, egészséges étkezésnek, meditációknak, jógának, ezek a napi élet részét képezik. És végül, de nem utolsó sorban a legfrissebb turisztikai termék a konferenciaturizmus, mely még csak kialakulóban van a völgyben.

Összefoglalva öt olyan versenyképes turisztikai terméket kínál a Krisna-völgy, mely napjainkban vonzó tényező a turistáknak. A megválaszolt kérdőívekből kiderült, hogy a látogatók 76%-át a kíváncsiság motiválja, nem feltétlenül egy-egy turisztikai termék miatt érkeznek, hanem a terület és a vallás megismerése céljából.

A Krisna-völgy hatásai egyértelműen pozitívak, jó hatással van a térség idegenforgalmára, valamint példamutató tevékenységével sokak számára utat mutat egy olyan életmódra, mely a mai világ hozzáállásával ellentétben nem a természet kizsákmányolására alapul. Bár a völgy szabályzata igen szigorú és véleményem szerint viszonylag csekély azok száma, akik ezt az életformát a városokba „szállítják”, de ha minden olyan ember, aki lelátogatott a völgybe az

élmények hatására elgondolkozik és megpróbálja energiaigényét és káros környezetromboló, kizsákmányoló hatását enyhíteni, akkor már sokkal előrébb tart majd a társadalom.

Remélem, hogy a terület meg tudja őrizni egyediségét és sajátos, indiai hangulatát és nem válik a tömegturizmus „áldozatává”, így hosszan megtartva és hirdetve a fenntartható fejlődés fontosságát és annak módszertanát.

5 Irodalomjegyzék

Barabás Máté: Községek találkozója. Krisna-völgy Somogyvámoson. Az MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997.

Commonwealth Department of Tourism, National Ecotourism Strategy, Commonwealth of Australia, 1994

Horváth Pál: Vallásfilozófia és vallástörténet, L'harmattan – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2006

Terebess Ázsia E-Tár <http://terebess.hu/keletkultinfo/barabas.html> (elektronikus kiadás)

Tóth-Soma László et al.: Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról, The Bhaktivedanta Book Trust, 2008, Budapest

<http://krisnavolgy.hu>

<http://okovolgy.hu>

<http://bucsu.krisnavolgy.hu>

<http://www.krisna.hu>

6 Mellékletek

1. melléklet

2. melléklet

3. melléklet

4. melléklet

5. melléklet

VENDÉG SZÁM						
	1 995	1 996	1 997	1 998	1 999	2 000
Egyéni	1 200	5 991	6 310	7 422	6 607	5 882
csoport		609	1 290	3 019	4 844	5 606
Búcsú					2 950	1 010
rendezvények...					8 000	8 000
Összes	1 200	6 600	7 600	10 441	22 401	20 498

2 001	2 002	2 003	2 004	2 005	2 006
6 894	12 047	12 663	10 918	11 582	10 606
11 341	6 112	4 493	4 612	4 818	4 791
1 930	3 850	7 600	6 200	4 300	5 500
8 000	8 000	8 000	10 000	10 000	10 000
28 165	30 009	32 756	31 730	30 700	30 897

2 007	2 008	2 009	2 010	2 011
10 405	10 633	10 548	9 814	9 751
4 108	2 924	3 862	4 770	4 156
6 000	6 100	5 400	6 300	5 200
10 000	10 000	10 000	10 000	10 000
30 513	29 657	29 810	30 884	29 107

6. melléklet: Kérdőív – Krisna-völgy

1. Kora:
2. Neme: o Nő o Férfi
3. a. Melyik településen lakik (állandó lakhely)?
- b. Melyik településről érkezett most?
4. Mennyi időt tölt a Krisna-völgyben?
5. Hányadszor látogat a Krisna-völgybe? (körülbelül)
6. Igénybe vett-e turisztikai szolgáltatást? (több válasz is megjelölhető)
 o Igen, szálláshely szolgáltatást
 o Igen, éttermi szolgáltatást
 o Igen, program szolgáltatást, és pedig:
 o Nem
7. A Krisna-völgy meglátogatása volt az úti célja?
 o Igen, kifejezetten ezért utazott ide.
 o Nem, csak útba esett és megtekintette.
 o Nem, egy hosszabb üdülés programját színesítettem vele
 o Egyéb:
8. Milyen motivációval érkezett a Krisna-völgybe? (több válasz is megjelölhető)
 o Testi-lelki felfrissülés
 o Ökogazdálkodás megtekintése
 o Somogyvámos látnivalóinak megtekintése (épített örökség)
 o Vallási meggyőződés
 o Kíváncsiság
 o Egyéb:
9. Körülbelül milyen összeget költött (egy főre nézve) az itt töltött idő alatt?

10. Mennyire volt elégedett a Krisna-völgyben kapott szolgáltatásokkal, bánásmóddal?
 o Nagyon meg van elégedve.
 o Meg van elégedve.
 o Kicsit többet várt.
 o Nincs megelégedve
11. Egyéb észrevétel, javaslat, köszönet, amit még szívesen leírna. (Nem kötelező)